

Was het vroeger echt zoveel beter?

*Invloed van een nadere analyse van de positie
van de vrouw op het platteland op
theorievorming over effecten van ruraal-
urbane migratie*

2013

N. Krens s1026089
nienke_krens@hotmail.com
Bachelor scriptie
Culturele Antropologie en Ontwikkelingsociologie
Universiteit Leiden
December 2013
J. H. J. Florusbosch
Woorden aantal 11.041 exclusief literatuurlijst

Inhoudsopgave

Inleiding	4
1. Theoretisch kader	6
2. Complementariteit en genderverhoudingen op het Boliviaanse platteland	10
2.1 De Andina Etniciteit	10
2.1.1 Ayllu	11
2.2 Complementariteit: gelijkwaardigheid van man en vrouw ?	13
2.3 Complementariteit: ongelijkwaardigheid van man en vrouw?	15
2.4 Conclusie	18
3. Wanneer de man weggaat en de vrouw achterblijft	20
3.1 Geschiedenis: waarom migreren mannen terwijl de vrouwen achterblijven?	20
3.2 Effecten van de migratie van mannen op de positie van vrouwen op het platteland	21
3.3 Moderniteit versus traditie	22
3.4 Conclusie	24
4. Discussie en Conclusie	25
Literatuurlijst	27

Inleiding

In het jaar 2012 heb ik in een achterstandswijk in Cochabamba, Bolivia, antropologisch onderzoek gedaan naar de perceptie van de wijkbewoners van het ontwikkelingsproject van ‘Educar es Fiesta’ in hun wijk (Krens 2013). Wat me tijdens deze stage het meest geraakt heeft is de ondergeschikte rol van de vrouw in deze gemeenschap. Zo hadden de vrouwen in deze wijk zowel binnen de gemeenschap als in huis weinig gezag en waren ze dikwijls het slachtoffer van verlaten en fysieke mishandeling door hun echtgenoten (Krens 2013: 13-16). Aangezien het grootste gedeelte van de bevolking van deze wijk bestond uit migranten die van het platteland naar de stad waren verhuisd, wilde ik graag nader onderzoeken in hoeverre deze ondergeschikte positie het gevolg is van migratie. Hiertoe leek het mij goed eerst de positie van de vrouw op het platteland te analyseren om deze vervolgens te vergelijken met de positie van de vrouw in de stad.

Hoewel er veel over het migratieproces en de positie van de vrouw in de stad is geschreven, bleek bij bestudering van de literatuur dat weinig auteurs gebruik maken van een nadere analyse van de positie van de vrouw op het platteland om conclusies te trekken over het effect van migratie. Zo verwijst Lawson (1998) naar het onderzoek van Radcliffe (1991) om aan te geven dat de sociale constructie van gender op het platteland in Calca, Peru, aanvankelijk was gebaseerd op complementariteit tussen mannen en vrouwen, oftewel ‘een systeem waarin beide partners een gelijke status hebben door hun bijdragen aan levensonderhoud. *‘Historically, the social construction of gender was based on complementarity between men and women, a system in which both partners held equal status through their contributions to subsistence’* (Lawson 1998: 44-45). Deze complementariteit op het platteland zou verloren zijn gegaan door de commodificatie van de landbouw en de introductie van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt, wat veroorzaakte dat de waardering van de mannelijke en de vrouwelijke bijdrage aan het levensonderhoud veranderde. *The breakdown of complementarity and the exit of both men and women into external labor markets have disrupted and transformed long-standing relations of exchange and reciprocity and in the process have transformed the relative valuation of men’s and women’s contributions to peasant households* (Lawson 1998: 44-45).

Lawson uit met het bovenstaande citaat het vermoeden dat mannen en vrouwen op het platteland in Peru door hun ‘complementaire relaties van uitwisseling en reciprociteit’ eerst een ‘gelijkwaardig’ positie hadden die later veranderde in een meer ‘ongelijkwaardige’ positie door het verdwijnen van complementariteit. De vraag is echter of het principe van complementariteit wel hand in hand gaat met gelijkheid. Wat houden complementaire relaties eigenlijk precies in, en hebben vrouwen en mannen echt wel dezelfde status binnen een complementaire samenleving? In mijn scriptie zal ik dit proberen te beantwoorden aan de hand van een nadere analyse van de positie van Andina vrouwen op het platteland in Bolivia. Op basis van een vergelijking van deze analyse met effecten van ruraal-urbane migratie zal ik vervolgens onderzoeken in hoeverre kennis van de positie van de vrouw op het platteland een voorwaarde is voor het juist kunnen beoordelen van het effect van deze ruraal-urbane migratie. De onderzoeksvraag van mijn scriptie luidt daarom als volgt:

“Hoe kan een nadere analyse van de positie van de vrouw op het platteland een bijdrage leveren aan theorievorming over het effect van ruraal-urbane migratie op de positie van de vrouw afkomstig van het platteland?”

In de komende hoofdstukken zal getracht worden deze vraag te beantwoorden. In hoofdstuk een zullen verschillende begrippen en theorieën worden besproken die nodig zijn om de onderzoeksvraag beter te definiëren. In hoofdstuk twee zal ik aan de hand van een analyse van de Andina etniciteit in Bolivia de positie van Andina vrouwen op het platteland nader beschrijven. In hoofdstuk drie zullen verschillende effecten van ruraal-urbane migratie worden besproken. Aan de hand van een vergelijking van de data in hoofdstuk twee en hoofdstuk drie zal in de discussie van hoofdstuk vier een antwoord op de onderzoeksvraag worden geformuleerd.

1. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk zullen begrippen en theorieën besproken worden die de onderzoeksvraag en het onderzoekskader beter definiëren.

Het begrip 'Status'

Lawson definieert complementariteit als een systeem waarin beide partners een gelijke status hebben door hun bijdragen aan het levensonderhoud (Lawson 1998: 44-45). Binnen de antropologie wordt de term 'status' op verschillende manieren gebruikt. Linton definieert status als 'de positie van een persoon binnen een sociale orde'. Zo heeft een koning bijvoorbeeld een hogere status dan een burger omdat de koning een belangrijkere positie binnen de sociale orde bekleedt (Barnard & Spencer 1996: 623). Op basis van deze definitie kan een gelijke status van man en vrouw geïnterpreteerd worden als de gelijke positie van de man en de vrouw binnen de sociale orde. Antropologen die Max Weber volgen zien status als één van drie factoren (status, macht en rijkdom) die samen de sociale stratificatie bepalen (Barnard & Spencer 1996: 623). Sociale stratificatie is het vormen van een hiërarchische verdeling in de maatschappij door het aanbrengen van 'verticale elementen' (Barnard & Spencer 1996: 622). In deze benadering betekent een 'gelijke status' van man en vrouw dat er geen tot weinig sprake is van een hiërarchie binnen het koppel. De vraag of deze 'gelijke status' daadwerkelijk bestaat binnen een complementaire samenleving wordt beantwoord in hoofdstuk twee.

Etniciteit

In hoofdstuk twee maak ik gebruik van het woord 'etniciteit' om de positie van Andina vrouwen op het platteland van Bolivia te beschrijven. Met etniciteit refereer ik aan een set van socioculturele onderscheidende begrippen (zoals fysiek uiterlijk, naam, taal, geschiedenis, religie of achtergrond) die een gedeelde identiteit definiëren tussen mensen (Cohen 1978: 386-7). Ik heb opzettelijk gekozen voor de term 'etniciteit' in plaats van de term 'cultuur', aangezien cultuur een omstrede fenomeen is binnen de antropologie. Hoewel antropologen cultuur op verschillende manieren definiëren wordt de term vaak gekoppeld aan het relativisme, oftewel de gedachte dat de wereld verdeeld is in verschillende culturen. Binnen het relativisme wordt elk individu beschouwd als een product van de cultuur waarvan hij of zij deel uitmaakt, en kunnen verschillen tussen mensen worden uitgelegd aan de hand van verschillen tussen hun culturen (Barnard & Spencer 1996: 136). In de hedendaagse antropologie wordt deze essentialistische visie op het begrip cultuur bekritiseerd aangezien het uitgaat van cultuur als iets dat discreet, duidelijk begrensd en intern homogeen is (Cowan, Dembour & Wilson 2001:3). Volgens Cowan et al en vele andere antropologen zijn culturen juist heterogeen en dynamisch, aangezien ze ontstaan uit verschillende sociale processen en gebeurtenissen en daardoor constant onderhevig zijn aan verandering (Cowan et. al. 2001: 5). Hoewel niet alle definities van cultuur van essentialistische aard zijn heb ik ervoor gekozen om deze term niet te gebruiken, zodat eventuele associaties met het essentialisme worden voorkomen.

Naar mijn idee is ‘eticiteit’ een geschiktere term om de levenswijze van mensen op het Boliviaanse platteland te beschrijven aangezien deze term uitgaat van de fluiditeit en heterogeniteit van sociale groepen. De term etniciteit kan op verschillende manieren gedefinieerd worden aan de hand van drie theoretische benaderingen (de primordialistische, instrumentalistische en constructivistische benaderingen). In mijn scriptie definieer ik etniciteit aan de hand van de constructivistische benadering, die uitgaat van de fluiditeit en eventualiteit van een etnische identiteit door die te zien als iets dat in een specifieke sociale en historische context ontstaat (Bernard & Spencer 1996: 190). Binnen deze constructivistische benadering hang ik de volgende definitie van etniciteit aan: *a set of sociocultural diacritics (physical appearance, name, language, history, religion, nationality) which define a shared identity for members and non-members; a series of nesting dichotomizations of inclusiveness and exclusiveness (Cohen 1978: 386-7).*

Gender

De term gender kan gedefinieerd worden aan de hand van het volgende citaat: *gender is an analytic category in which the differences, and the power asymmetries, between men and women are denaturalized...located in particular moments, social institutions, cultural meanings, and political economies (van Vleet 2008: 7-8).* In tegenstelling tot de term ‘sexe’ die refereert naar de anatomische, biologische en psychologische eigenschappen van mannen en vrouwen, refereert gender naar de sociaal-culturele constructie van mannen en vrouwen. Binnen mijn scriptie staat het concept gender centraal aangezien de culturele en sociale eigenschappen en posities van zowel mannen als vrouwen worden besproken.

Doordat gender sociaal bepaald is worden gender rollen gedeeltelijk aangeleerd door de samenleving waarin mensen opgroeien (Chant 1998: 9, Connell 2009: 94). Hierin speelt het huishouden een grote rol. Volgens Chant kan het huishouden als volgt gedefinieerd worden: *the household, in all its different cultural connotations, is the primary social living unit. In it are encapsulated a cluster of activities and people who live together most of the time and provide mutual physical, socio-psychological, and developmental support and functions within the broader organization and environment of the community (Chant 1998: 7).* Hoewel het huishouden dikwijls geïdealiseerd wordt als een eenheid waarin gezinsleden op gelijkwaardige basis samenwerken voor gezamenlijke belangen, hebben gezinsleden in werkelijkheid verschillende posities binnen het huishouden die gebaseerd zijn op leeftijd, gender en relaties met het hoofd van het huishouden (Chant 1998: 8-9). Deze verschillende posities vormen hiërarchieën binnen het huishouden die bepalen hoeveel macht en vrijheid gezinsleden hebben. Omdat ook huishoudens sociaal geconstrueerd zijn kan migratie van gezinsleden deze hiërarchieën binnen het huishouden beïnvloeden (Chant 1998: 6).

De positie van de vrouw is naast haar rol in het huishouden ook afhankelijk van andere factoren zoals etniciteit, leeftijd en klasse (van Vleet 2008: 8, 22). Zo hebben inheemse vrouwen in Bolivia een lagere status dan de vrouwen van blankere bevolkingsgroepen (Stephenson 1999: 1). Het effect van etniciteit en migratie op de positie van de vrouw wordt nader besproken in hoofdstuk drie.

Ruraal-urbane migratie

In haar artikel betoogt Lawson (1998) dat de complementaire relaties op het platteland in Calca, Peru, verloren gingen door de commodificatie van de landbouw en de introductie van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt. Hoewel Lawson niet specifiek naar migratie verwijst kunnen de commodificatie van de landbouw en de introductie van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt aan arbeidsmigratie verbonden worden. Globaal gezien bestaan er vele verschillende vormen van migratie, zowel over lange als korte afstanden. Hoewel er vooral veel aandacht besteed wordt aan migratie over lange afstanden, zoals transoceanische en transnationale migratie, is ook nationale migratie een belangrijk onderdeel van globale migratie (McKeown 2004: 155, 160, 161). Binnen nationale migratie speelt ruraal-urbane migratie, oftewel de migratie van het platteland naar de stad, een grote rol. Deze vorm van migratie staat in mijn scriptie centraal.

Binnen de literatuur bestaan er verschillende theorieën over de oorzaak van ruraal-urbane migratie. Redfield beargumenteert dat het verschil tussen het platteland en de stad gebaseerd is op een verschil tussen moderniteit en traditie, of ontwikkeling en onderontwikkeling (Barnard & Spencer 1996: 370). Dit is ook het geval in Bolivia, waar het platteland in het nationale discours wordt geassocieerd met minderwaardige, ‘traditionele’ inheemse groepen die de vooruitgang van de natie in de weg staan, terwijl de stad wordt geassocieerd met moderniteit en vooruitgang (van Vleet 2008: 28-29, Goldstein 2004: 13). Omdat moderniteit wordt gewaardeerd boven traditie kan de migratie van het platteland naar de stad gezien worden als een poging om moderniteit na te streven en daardoor een hogere status te bereiken (Bastia 2011: 1516, Barnard & Spencer 1996: 370). In de praktijk gaat migratie naar de stad echter zelden gepaard met een hogere status voor migranten, onder andere door het bestaan van racisme (Bastia 2011: 19).

De migratie naar de stad kan ook verklaard worden aan de hand van economische oorzaken. Silverstein geeft aan dat migranten na 1930 werden gecategoriseerd als *Labourers*, waarbij uit werd gegaan van de migrant als *homo economicus* (Silverstein 2005: 370-372). Een belangrijke aanname binnen deze categorie is dat migranten een individuele, rationele keuze maken om te migreren op basis van een vergelijking van de economische voor- en nadelen van gebieden (zoals bijvoorbeeld hogere lonen) (Silverstein 2005: 372). Dit werd vanuit de *uprooted* categorie van migratie bekritiseerd door scholieren en activisten die zeiden dat migratie eerder een structureel kenmerk van het kapitalistische systeem was, wat inhield dat de armste populaties gedwongen werden om hun tradities en leefomgeving te verlaten om geld te kunnen verdienen in de stad (Silverstein 2005: 372).

De situatie van Boliviaanse migranten past beter binnen de *uprooted* categorie dan binnen de *labourer* categorie. Hoewel Bolivianen van het platteland naar de stad migreerden om geld te verdienen was dit voor veel mensen immers geen keuze, maar een noodzaak om te kunnen overleven. Problemen als droogte, landschaarste en een gebrek aan economische kansen op het platteland zorgden er immers voor dat gezinnen, naast de landbouw, afhankelijk werden van andere vormen van inkomen (van Vleet 2008: 43, Bastia 2005: 161). Door de nadruk op goedkope, tijdelijke arbeid binnen het kapitalistische systeem hadden migranten ook in de stad een kwetsbare positie waarin ze weinig tot geen baan zekerheid hadden.

Hierdoor bleven migranten afhankelijk van familieleden die achterbleven op het platteland (Bastia 2011: 19-20, Gisbert & Quiton 1994).

Migratie & gender

Migratie wordt in deze scriptie vanuit een genderperspectief benaderd. In Bolivia kunnen twee soorten van ‘gendered migration’ onderscheiden worden, namelijk de migratie van de vrouw naar de stad en de migratie van de man naar de stad waarbij de vrouw achterblijft op het platteland (Bastia 2011: 20). Hoewel mannen historisch gezien vaker migreerden dan vrouwen in Bolivia, begonnen vrouwen vanaf 1980 meer te migreren door een toenemende vraag aan vrouwelijke werksters in steden (Bastia 2011: 21-22). Hoewel vrouwen tegenwoordig net zo veel naar de stad migreren als mannen ligt de focus in deze scriptie enkel op de migratie van mannen naar de stad, waarbij de vrouwen achterblijven op het platteland. Hier is bewust voor gekozen aangezien de sociale en geografische levensomgeving van de vrouw hetzelfde blijft wanneer de man migreert, waardoor het makkelijker is om effecten van migratie op de positie van de vrouw te onderscheiden. Wanneer de vrouw naar de stad migreert zorgt de verandering van haar sociale en geografische levensomgeving voor meerdere variabelen die effect zouden kunnen hebben op haar positie, waardoor specifieke migratieeffecten moeilijker te onderscheiden zijn. Hoewel ongetrouwde mannen net zoveel migreren als getrouwde mannen zal ik me in deze scriptie enkel richten op de migratie van getrouwde mannen. De onderzoeksvraag richt zich immers op het effect van ruraal-urbane migratie van de man op de positie van de vrouw op het platteland. Dit kan beter onderzocht worden aan de hand van mannen die een vrouw hebben dan aan de hand van ongetrouwde mannen.

2. Complementariteit en genderverhoudingen op het Boliviaanse platteland

Een gelijke status voor man en vrouw?

In dit hoofdstuk zal ik door middel van een nadere analyse van de Andina etniciteit in Bolivia aantonen dat de rol van vrouwen op het platteland binnen een complementaire samenleving complexer is dan de meeste literatuur voorstelt. In paragraaf 2.1 zal ik eerst kort uitleggen wat de Andina etniciteit is, waarbij onder andere de geografische locatie en de relatie tussen het individu en de gemeenschap aan bod zullen komen. In paragraaf 2.2 zal ik verschillende aspecten van de Andina etniciteit bespreken die suggereren dat mannen en vrouwen een gelijke status hebben. In paragraaf 2.3 zal ik aan de hand van andere aspecten van de Andina etniciteit aantonen dat mannen en vrouwen op het platteland in de praktijk vaak een ongelijke status hebben. In de conclusie zal ik aan de hand van een samenvatting van het hoofdstuk bespreken in hoeverre mannen en vrouwen binnen een complementaire samenleving gelijkwaardig zijn.

2.1 De Andina Etniciteit

De rol van Boliviaanse vrouwen op het platteland wordt in grote mate beïnvloed door de etniciteit waar ze toe behoren. In Bolivia zijn er minstens 36 talen bekend en nog veel meer verschillende etnolinguïstieke groepen. In een multiculturele samenleving als Bolivia is het lastig om iets als ‘de rurale etniciteit’ of ‘de rurale samenleving’ te beschrijven, aangezien het platteland wordt bewoond door verschillende volkeren en gemeenschappen die elk een eigen levenswijze hebben (Bastia 2005: 140-141, Albo, Libermann, Godinez & Pifarre 1989: 18-22). Zo komen er op het Boliviaanse platteland vele gemeenschappen voor die van de landbouw leven, terwijl andere gemeenschappen leven van het werken in de mijnen of van visserij (Bastia 2005: 140-147, Bastia 2011: 1518-1521). Deze samenlevingen zijn zelf ook niet homogeen, aangezien gemeenschappen dynamisch zijn en bestaan uit individuen die allemaal hun eigen identiteiten, levenservaringen en idealen hebben. *‘Rather than being based on some essential biological relationship or on static social structures, relatedness emerges among individuals who have differing life experiences and move within and between communities that are marginal to but not isolated from national discourses or global processes. Even in small rural communities, people express and enact a complex heterogeneity of identities and ideals, material needs and political concerns, dreams and lived experiences (van Vleet 2009: 2)*

Omdat het onmogelijk is om alle etnische groepen van Bolivia in mijn scriptie te vertegenwoordigen heb ik ervoor gekozen om één specifieke rurale etnische groep te analyseren. Aangezien de Andina gemeenschap de grootste etnische gemeenschap van Bolivia is en hier de meeste literatuur over bestaat, heb ik ervoor gekozen om deze etniciteit te analyseren (Albo, Libermann, Godinez & Pifarre 1989, 9). Hierbij is het niet de bedoeling om de Andina etniciteit als een statische en homogene identiteit te beschrijven, maar om kenmerken van heterogene Andina gemeenschappen te benoemen die inzicht geven in de rol

en de positie van de vrouw op het platteland. Centraal in deze analyse zijn verschillende kenmerken van de ‘ayllu’ ofwel de inheemse sociaal-politieke groepering van mensen en grondgebied (van Vleet 2008: 34-35).

Hoewel er veel aan de Andina etniciteit gerefereerd wordt, is er weinig literatuur beschikbaar die een nadere analyse geeft van wat de Andina etniciteit precies inhoudt. Het boek van Albo et al (1989) is een van de weinige boeken die specifieke informatie geeft over verschillende etniciteit in Bolivia, waaronder de Andina etniciteit. Hoewel dit boek gedateerd is, heb ik het kunnen gebruiken in combinatie met recentere literatuur, waaronder het boek van Krista van Vleet (2008), waarin zij haar onderzoek beschrijft bij de Sullk’atas, een Andina ‘ayllu’ in Bolivia. Door enkel die informatie uit het boek van Albo te gebruiken die overeenkwam met beschrijvingen van de Andina gemeenschap in recentere literatuur heb ik toch op een betrouwbare manier gebruik kunnen maken van dit boek. Daarnaast heb ik zelf een aantal jaren in Bolivia gewoond, waardoor ik de literatuur ook kon toetsen aan mijn eigen ervaringen. Omdat cultuur dynamisch is, kan ik echter niet uitsluiten dat sommige informatie in mijn scriptie nu verouderd is.

2.1.1 Ayllu

Zoals al eerder benoemd valt de Andina etniciteit nauw samen met het begrip ‘ayllu’, ofwel ‘de inheemse sociaal-politieke groepering van mensen en grondgebied (van Vleet 2008: 34-35). Elke ayllu bestaat uit meerdere gemeenschappen. Deze gemeenschappen zijn weer opgebouwd uit kleinere onderdelen die ook als ‘ayllu’ worden gezien, zoals het huishouden en uitgebreide verwantengroepen. Ayllus zijn vaak breed verspreid over verschillende zones van het Boliviaanse platteland, waardoor gemeenschappen die bij verschillende ayllus horen dikwijls op een gemeenschappelijk stuk land gelocaliseerd zijn. Desondanks claimen de Sullk’ata, een ayllu in Bolivia, dat bepaalde delen van het land altijd eigendom waren van hun ayllu (van Vleet 2008: 35). Aangezien de levenswijze van Andina volkeren sterk afhankelijk is van de natuurlijke omgeving waarin ze leven zal ik eerst een nadere beschrijving geven van de geografische locatie waarin Andina volkeren zich bevinden.

Geografische locatie

Voordat we beginnen met sociale organisatie en andere thema’s binnen de Andina ayllu is het noodzakelijk om de geografische locatie te beschrijven waar Andina gemeenschappen voorkomen. De geografische locatie bepaalt immers het klimaat en de natuurlijke leefomgeving die in grote mate de levenswijzen van Andina volkeren beïnvloeden. Het Andina gebied bestaat uit drie zones, namelijk de *Altiplano* (wat ‘hoog en plat’ betekent), de *Valles Templados* (de gematigde valleien) en de *Yungas* (het tropische gebied van Bolivia) (Albo et al 1989: 25-27). In Bolivia vonden historische ontwikkelingen van inheemse volkeren en culturen vooral plaats op de *Altiplano*, of de Andina hooglanden (Larrea & Freire 2002: 358). De *Altiplano* kenmerkt zich als een droog, open landschap dat Bolivia kruist van het Noorden naar het Zuiden tussen twee Andes bergketens (Albo et al 1989: 25-26, van Vleet 2008: 39). De zone ligt tussen 3.750 en 5.200 meter boven zeeniveau, waardoor de temperatuur gemiddeld onder de tien graden Celsius ligt. Vorst is meer dan honderd dagen per jaar aanwezig en kan in elke maand van het jaar voorkomen (Albo et al 1989: 25-26).

De *Valles Templados* hebben door hun minder hoge ligging (tussen de 1200 en 3600 meter boven zee niveau) een hogere temperatuur die vaak schommelt tussen de twee en achttien graden. In deze zone zijn er weinig variaties in de temperatuur, en de vorst is kort en mild vergeleken met de vorst op de Altiplano. Hoewel er meer regen valt dan op de Altiplano zijn de regendruppels hier vaak erg groot, waardoor het bovenste en vruchtbaarste gedeelte van de grond gemakkelijk wegspoelt (Albo et al: 1989: 26). De tropische *Yungas* liggen op een hoogte tussen de 800 en 2000 meter boven zee-niveau. De temperatuur is er altijd boven de 17 graden, vorst komt er nooit voor. In deze zone valt echter wel veel regen, waardoor ook hier het vruchtbare gedeelte van de grond makkelijk wegspoelt (Albo et al 1989: 26-27).

Er zijn kleine verschillen in de levenswijze van Andina volkeren afhankelijk van de zone waarin ze wonen, maar mensen leven in alle zones van de landbouw en veeteelt (van Vleet 2008: 39). Op de Altiplano is veeteelt belangrijker dan de landbouw aangezien de extreme weersomstandigheden slechts één oogst per jaar toelaten. Landbouw wordt daarom vooral gebruikt voor het levensonderhoud van de familie, terwijl veeteelt zorgt voor de monetaire inkomsten. (Albo et al 1989: 29, van Vleet 2008: 12-15). In de *valles templados* en de *Yungas* is veeteelt minder belangrijk aangezien er door de hogere temperaturen twee oogsten per jaar zijn. Hierdoor kunnen deze zones meer producten produceren voor de markt (Albo et al 1989: 29).

Individu & collectief

Naast een specifieke politieke organisatie en een geografische locatie bezit elke ayllu ook een collectieve identiteit. Van Vleet (2008) toont in haar onderzoek naar de Sullk'ata aan dat mensen hun collectieve identiteit afleiden van hun ayllu: *People draw on the category of the ayllu to carry out common tasks and claim belonging to broader collectivities. For Sullk'atas, being a member of an ayllu is about identifying oneself in particular ways: celebrating fiestas of the ritual calendar; establishing relationships through compadrazgo; practicing certain styles of dress, weaving and music; remembering common ancestors and histories; claiming a common identity in distinction to outsiders; practicing subsistence agriculture; and feeding the supernatural places of the ayllu* (van Vleet 2008: 35). Door haar of zijn identiteit te claimen aan de hand van een ayllu erkent een individu ook zijn of haar verbondenheid met en verantwoordelijkheid naar het collectief (van Vleet 2008: 35). Hier komen de waarden van reciprociteit en complementariteit vandaan.

Binnen het belang van het collectief speelt reciprociteit, oftewel de morele verplichting om iets terug te geven wanneer er hulp ontvangen wordt, een centrale rol (van Vleet 2008: 34). Zo creëren de Sullk'atas netwerken van reciprociteit door middel van de uitwisseling van producten en arbeid met families binnen en buiten de gemeenschap (bijvoorbeeld met ouders, broers en zussen of vrienden). Door anderen te helpen met de levering van producten en arbeid in tijden waarin dat nodig is (zoals in het plant- of oogstseizoen) kunnen mensen zelf ook rekenen op hulp, geld of eten wanneer zij dat nodig hebben (van Vleet 2008: 15, Albo et al 1989: 34, 56-57). Ook worden bepaalde individuele rechten binnen de gemeenschap (zoals het mogen gebruiken van het land en water, het toegang krijgen tot middelen als hout en constructiemateriaal in de gemeenschap, het mogen bijwonen van feesten en het ontvangen van hulp van lokale autoriteiten in tijden van nood)

alleen verkregen in ruil voor collectieve plichten zoals het regelmatig verlenen van diensten, geld en/of middelen aan de gemeenschap, het bijwonen van vergaderingen en het vervullen van openbare functies (Albo et al 1989: 47). Het welzijn van het individu is in die zin nauw verbonden met het welzijn van de gemeenschap.

Behalve reciprociteit spelen ook complementariteit en dualiteit een belangrijke rol binnen de ayllu. Volgens Koch (2006: 49) staat binnen complementariteit centraal dat de man en de vrouw binnen een koppel elkaar aanvullen door allebei verantwoordelijkheid te dragen voor eigen taken binnen het levensonderhoud. Doordat de taken van de man en de vrouw allebei onmisbaar zijn in het leven op het platteland wordt een complementaire samenleving vaak geïnterpreteerd als een samenleving waarin mannen en vrouwen gelijkwaardig zijn. In het volgende deelhoofdstuk zullen de kenmerken van de Andina etniciteit worden besproken die wijzen op deze gelijke status van mannen en vrouwen.

2.2 Complementariteit: gelijkwaardigheid van man en vrouw ?

Lawson suggereert in haar artikel dat vrouwen en mannen binnen een complementaire samenleving een gelijke status hebben. *Historically, the social construction of gender was based on complementarity between men and women, a system in which both partners held equal status through their contributions to subsistence (Lawson 1998: 44)*. Bij nadere analyse van de literatuur blijkt dat de Andina etniciteit verschillende kenmerken bevat die zouden kunnen suggereren dat Andina mannen en vrouwen een gelijke status hebben op het platteland. Deze kenmerken, namelijk de arbeidsverdeling, de religie en de indeling van het huis binnen Andina samenlevingen, zullen in deze paragraaf nader worden besproken.

Arbeidsverdeling

Het eerste kenmerk van de Andina etniciteit dat suggereert dat mannen en vrouwen gelijkwaardig zijn binnen de Andina samenleving, is de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen. Binnen de 'ayllu' worden de taken en daarmee de rollen van mannen en vrouwen binnen het koppel sterk bepaald door gender. Volgens het ideale culturele beeld in Bolivia doen mannen op het platteland het zware landbouw werk, zoals het omploegen van de grond, terwijl vrouwen verantwoordelijk zijn voor geduldiger en behendiger werk zoals wieden. De Andina vrouw heeft volgens dit ideaalbeeld een belangrijke maar ondergeschikte rol binnen de landbouw terwijl ze een dominante rol in huis heeft, waar haar belangrijkste taken zich afspelen rondom koken, kinderen baren en kinderen grootbrengen (Gisbert, Painter & Quito 1994: 115, van Vleet 2008: 32). Mannen hebben een dominante rol in de landbouw en de politieke taken binnen de gemeenschap (Choque-Quispe 1998: 6-7, Albo et al 1989: 48-98). Hoewel Albo gelijk heeft in het feit dat mannen en vrouwen elkaars taken overnemen in geval van nood, zoals bij ziekte of overlijden van een partner, ligt de taakverdeling tussen mannen en vrouwen over het algemeen vast. Zo beschrijft van Vleet (2008: 33-34) dat Sullk'ata mannen meestal zo snel mogelijk opnieuw trouwen wanneer hun vrouw overlijdt. Hoewel mannen en vrouwen elkaars taken overnemen in geval van nood is dit meestal maar tijdelijk.

Doordat vrouwen en mannen genderspecifieke taken hebben zijn ze afhankelijk van elkaar. Dit argument wordt ondersteund door het feit dat het koppel binnen de Andina

maatschappij ook wel wordt gezien als één individu (Albo 1989: 84, Gisbert, Painter & Quito 1994: 115, van Vleet 2008: 32-52). De verschillende taken van mannen en vrouwen zijn allebei nodig voor het functioneren van een individu, oftewel, ze zijn allebei belangrijk en daardoor onmisbaar. *Even though a wife cooks and serves food, married couples recognize that the food has been produced or obtained through their joint efforts (van Vleet 2009: 32).* Doordat de nadruk binnen de Andina samenleving ligt op de gezamenlijke bijdrage van mannen en vrouwen aan het gezin en doordat er geen duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen de taken van mannen en vrouwen, zou je kunnen zeggen dat mannen en vrouwen binnen de complementaire Andina samenleving gelijkwaardig zijn. Dit idee van complementariteit komt ook terug in de religie en de indeling van het huis van Andina samenlevingen.

Religie

Het idee van complementariteit van man en vrouw komt naast de arbeidsverdeling ook terug in religieuze aspecten van de Andina etniciteit. In de Andina wereld zijn de aarde en de kosmos bezielde, heilig en gendered (van Vleet 2008: 15). Zo is de grootste vrouwelijke kracht Pacha Mama (moeder aarde), die de planten, de dieren en de mensen voedt. Het voedsel dat moeder aarde produceert en de waterbronnen, die vanuit de bergen rivieren en beekjes vormen, worden ook gezien als vrouwelijke krachten. De bergen zijn mannelijke krachten die het weer bepalen, welvaart verstrekken en het landschap bepalen. Ook de zon is mannelijk terwijl de maan vrouwelijk is (van Vleet 2008: 15). De aanwezigheid van masculiene en feminiene krachten binnen de kosmos kan geïnterpreteerd worden als een complementaire relatie. Net als het feit dat vrouwen en mannen binnen de arbeidsverdeling allebei een eigen taak hebben die onmisbaar is in het leven op het platteland spelen mannelijke en vrouwelijke krachten binnen de kosmos immers een eigen essentiële rol in het leven op aarde. Doordat zowel de mannelijke als de vrouwelijke krachten onmisbaar zijn binnen de kosmos en doordat er tussen deze mannelijke en vrouwelijke krachten geen duidelijk waardeverschil wordt gemaakt kan dit suggereren dat mannen en vrouwen binnen de Andina samenleving een gelijke status hebben.

Andina huis

Behalve in arbeidsverdeling en religie komt het idee dat complementariteit ook gelijkwaardigheid betekent van mannen en vrouwen ook terug in de manier waarop Andina huizen gebouwd en ingedeeld zijn. In haar artikel geeft Stephenson aan dat architectuur een systeem van representatie is dat inzicht kan geven in de sociale en culturele identiteit van de bewoners (Stephenson 1999: 76). Een nadere analyse van de constructie en de indeling van het Andina huis zou daarom meer inzicht kunnen geven in de positie van mannen en vrouwen op het platteland.

Andina huizen worden gebouwd met materialen uit het gebied zelf, zoals adobe, stenen, modder en palm (Stephenson 1999: 79, Albo et al 1989: 101). Deze materialen hebben net als alle andere onderdelen van de kosmos een vrouwelijke of een mannelijke identiteit. Zo worden adobe bakstenen bijvoorbeeld gemaakt uit een mix van verschillende taaie

moddersoorten die gezien worden als mannelijk terwijl de zachte modder waarmee de bakstenen aan elkaar worden gemetseld vrouwelijk is (Stephenson 1999: 79). Andere bouwmaterialen verwijzen naar de zon en de maan, die zoals hierboven besproken ook een masculiene of feminiene identiteit hebben. Doordat zowel de mannelijke als de vrouwelijke materialen essentieel zijn in de constructie van het Andina huis en er geen duidelijk waardeonderscheid tussen de materialen wordt gemaakt zou de constructie van het Andina huis symbool kunnen staan voor de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen binnen een complementaire relatie.

Behalve de materialen waarmee Andina huizen zijn gebouwd geeft ook de indeling van het Andina huis een suggestie over de mogelijke gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen in de Andina samenleving. Andina huizen zijn open constructies bestaande uit één centrale ruimte die door alle leden van het gezin gedeeld worden (Stephenson 1999: 76, Albo et al 1989: 102). Ook de dieren en het land worden gezien als een onderdeel van het huis (Stephenson 1999: 76). Deze open constructie zorgt ervoor dat er geen fysieke scheidingen tussen de leden van het gezin zijn (zoals muren of aparte kamers). Iedereen deelt dezelfde ruimte en is daardoor letterlijk een deel van het geheel. Doordat het land wordt gezien als een onderdeel van het huis is er ook geen duidelijke fysieke scheiding tussen de vrouw (wiens taken zich voornamelijk in huis bevinden) en de man (die voornamelijk taken buitenshuis heeft). Het ontbreken van fysieke grenzen tussen leden van het gezin en mannen en vrouwen kan de impressie geven dat mannen en vrouwen binnen de Andina samenleving een gelijkwaardige status hebben.

2.3 Complementariteit: ongelijkwaardigheid van man en vrouw?

Hierboven hebben we diverse aspecten van de Andina etniciteit bekeken die de nadruk leggen op het gezamenlijke belang van zowel mannelijke als vrouwelijke taken en eigenschappen. Hoewel mannelijke en vrouwelijke taken en eigenschappen beide belangrijk zijn binnen de Andina samenleving wil dit echter niet zeggen dat mannen en vrouwen gelijk gewaardeerd worden. Ook in de Andina samenleving bestaan er hiërarchieën tussen mensen gebaseerd op gender en leeftijd. Deze hiërarchieën kunnen het beste begrepen worden aan de hand van het Quechua concept *sullka*, ofwel de natuurlijke¹ ondergeschiktheid aan en afhankelijkheid van een ander persoon (Choque-Quispe 1998: 5). *Sullka* relaties bestaan bijvoorbeeld tussen mensen van verschillende leeftijden. Zo hebben de jongere generaties binnen de Andina maatschappij een ondergeschikte relatie met de oudere generaties, oftewel, jongeren zijn ondergeschikt aan de wil van de ouderen (Choque-Quispe 1998: 5, van Vleet 2008: 67, Albo 1989: 84). *Sullka* relaties bestaan ook tussen vrouwen en mannen, waardoor vrouwen en mannen in de praktijk geen gelijkwaardige status hebben. Dit zal worden besproken aan de hand van verschillende kenmerken van de Andina etniciteit.

---

¹ Met het woord ‘natuurlijk’ bedoel ik ‘de normale staat van zijn’, ofwel een norm binnen Andina samenlevingen.

Vorming van het koppel

Wanneer een Andina vrouw en man trouwen vormen ze samen één individu, wat ook wel *jaq'i* wordt genoemd (Albo 1989: 84, Gisbert, Painter & Quito 1994: 115, van Vleet 2008: 32-52, Choque-Quispe 1998: 5). Hoewel de indruk wordt gewekt dat deze titel zowel voor de man als de vrouw binnen het koppel geldt, is het in werkelijkheid alleen een titel voor de man. Na het trouwen bereiken mannen de staat van *jaq'i*, wat een masculien concept van mens zijn of het 'in de wereld zijn' is (Choque-Quispe 1998: 5). Mannen die deze staat bereiken laten hun ondergeschikte positie (*sullka*) binnen hun eigen familie achter, maar moeten in ruil daarvoor een persoon van een andere familie (de vrouw) ondergeschikt maken aan zichzelf (Choque-Quispe 1009: 5). Deze ondergeschiktheid van de vrouw binnen het koppel komt gedeeltelijk naar voren in de manier waarop het koppel gevormd wordt.

Op het platteland wordt een koppel vaak gevormd door een *robo*, oftewel het 'stelen' van de vrouw. Dit houdt in dat de vrouw en de man samen naar de bergen gaan, waar ze hun eerste seksuele interactie hebben (Koch 2006: 50). De volgende dag zijn de man en de vrouw een koppel geworden, waarvan de ouders van de man als eerste op de hoogte worden gebracht. De ouders en het koppel gaan daarna samen naar de ouders van de vrouw, waar om vergiffenis voor de daad en acceptatie van het nieuwe koppel wordt gevraagd (Koch 2006: 50). Hoewel de *robo* ideaal gezien vrijwillig plaatsvindt, verschillen de meningen van auteurs over hoe actief en vrijwillig vrouwen zijn tijdens deze daad (Koch 2006: 50) Zo geeft Albo et al aan dat er gevallen zijn waarbij vrouwen tegen hun wil door de man zijn meegenomen (Albo 1989: 89). Het is daarom maar de vraag of vrouwen en mannen evenveel invloed hebben op de vorming van het koppel.

Politieke invloed

Ook binnen de gemeenschap hebben vrouwen niet evenveel invloed als mannen. Mannen hebben immers een grotere politieke functie dan vrouwen. In de Andina maatschappij worden belangrijke beslissingen genomen aan de hand van gemeenschapsvergaderingen die worden aangekondigd en begeleid door het hoofd van de gemeenschapsautoriteit. Deze gemeenschapsautoriteit wordt periodiek in de vergaderingen verkozen. Beslissingen worden genomen aan de hand van een consensus tussen de participanten in de vergaderingen (Albo et al 1989: 48).

Hoewel de onderwerpen van de vergadering thuis door de man en vrouw worden overlegd voordat er een beslissing wordt genomen, worden de vergaderingen zelf over het algemeen alleen door het hoofd van het huis (de man) bijgewoond. Vrouwen zijn alleen bij de vergaderingen aanwezig wanneer het hoofd van de familie (hun man) niet aanwezig kan zijn of wanneer er een onderwerp wordt besproken dat hun direct aangaat (Albo et al 1989: 48). Dit zorgt ervoor dat mannen een directe invloed hebben op beslissingen binnen de gemeenschap terwijl vrouwen slechts indirecte invloed kunnen uitoefenen. Hoewel Albo aangeeft dat mannen en vrouwen de onderwerpen thuis bespreken is het maar de vraag hoeveel invloed vrouwen kunnen uitoefenen op de beslissingen.

Naast de directe participatie in vergaderingen worden ook de meeste politieke functies in de Andina samenleving door mannen uitgeoefend. Hierdoor hebben vooral mannen

toegang tot deugden als *chuyma* en *p'iqi*, die gepaard gaan met een hogere sociale status. *Chuyma* refereert aan de wijsheid die een persoon verkrijgt na lange ervaring in het sociale en politieke leven (Choque-Quispe 1999: 6). *P'iqi* is een deugd en een status van leiderschap die heel weinig mensen krijgen en is geassocieerd met verstand en het vergaren van kennis (Choque-Quispe 1999:6). *Chuyma* en *p'iqi* worden uitsluitend gezien als mannelijke deugden en worden zelden aan vrouwen toegekend. Dit komt gedeeltelijk doordat maar weinig Andina vrouwen een politieke functie hebben (Choque-Quispe 1999: 7).

Hoewel vrouwen traditioneel gezien helemaal geen publieke taak hebben zit hier al tijden verandering in. Zo hebben vrouwen in sommige rurale Andina gemeenschappen vrouwenorganisaties opgericht die soms onderdeel uitmaken van algemene vergaderingen (Albo 1989: 96-97). Albo schrijft ook over het bestaan van vrouwenvergaderingen die mannen alleen kunnen bijwonen wanneer hun eigen vrouwen niet kunnen. Daarnaast worden er verschillende gemeenschapsfuncties en taken specifiek door vrouwen vervuld (Albo et al 1989: 96). Deze functies draaien echter vooral om 'vrouwelijke taken' zoals de zorg voor het huis en de dieren, gezondheid en voeding. Ook zijn bepaalde vrouwelijke functies in het bestuur meer een eretaak dan een functionele taak (Albo et al 1989: 96). Hoewel vrouwen tegenwoordig meer participeren in het politieke leven dan vroeger, is het voor vrouwen moeilijk om dezelfde politieke invloed als mannen te krijgen. Doordat het koppel de belangrijkste eenheid van de maatschappij is en de vrouw een onderdeel is van deze eenheid, wordt zij geacht haar taken niet uit te voeren in het belang van zichzelf maar in het belang van haar gezin (Albo 1989: 98). Doordat het welzijn van het gezin afhangt van de complementaire taken van mannen en vrouwen is het maar de vraag of vrouwen dezelfde positie binnen de politiek zullen krijgen als mannen.

Arbeidsverdeling

Hoewel mannelijke en vrouwelijke taken binnen het Andina gezin allebei onmisbaar zijn op het platteland betekent dit niet dat mannelijke en vrouwelijke taken gelijk gewaardeerd worden. Een voorbeeld hiervan is de taak van vrouwen in de landbouw. Hoewel de rol van vrouwen in de landbouw door veel mensen als ondergeschikt gezien wordt is dit afhankelijk van hoe landbouw gedefinieerd wordt. Hoewel landbouw traditioneel enkel gedefinieerd wordt als veldwerk, is er meer dan alleen veldwerk nodig om landbouw mogelijk te maken (Deere & Leon de Leal 1981:342). Deere en Leon de Leal (1981: 342) beargumenteren in hun artikel dat de landbouw naast veldwerk ook taken omvat als (1) het maken van productiemiddelen (gereedschap, verbeteringen aan de infrastructuur op het land en het verzamelen van bijvoorbeeld mest), (2) het verlenen van persoonlijke diensten verbonden aan veldwerk (zoals koken voor alle werkers), (3) de verwerking van producten, (4) het transport, opslaan en verkopen van de productie en (5) het organiseren van het werk op het land en besluitvorming (zoals de aanschaf van arbeid en trekdieren). Wanneer we naar deze bredere definitie van landbouw kijken spelen vrouwen een veel prominentere rol binnen landbouw dan in het gangbare culturele beeld wordt beschreven. Andina vrouwen koken bijvoorbeeld voor de arbeiders in de familie en verkopen of ruilen hun producten op de markt voor geld of gewassen die ze zelf niet kunnen verbouwen (Gisbert & Quito 1994: 116).

Ondanks het feit dat vrouwen meer doen in de landbouw dan verondersteld wordt, is er binnen de landbouw wel sprake van een technische arbeidsverdeling gebaseerd op gender. Zo komt het bijvoorbeeld vaak voor dat de man het land omploegt terwijl de vrouw achter hem aanloopt om zaadjes te planten. Hoewel beide taken onmisbaar zijn voor het produceren van gewassen, zien zowel vrouwen als mannen de mannelijke taak in de landbouw als belangrijker dan de taken van de vrouw (Deere & Leon de Leal 1981: 349). Dit verschil in waardering van mannelijke en vrouwelijke taken in de landbouw zou te maken kunnen hebben met hoe ‘zwaar’ een taak is. Mannen hebben in de landbouw immers een fysiek zwaardere taak dan de vrouwen. De ‘zwaarte’ van een taak kan echter op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Hoewel mannen misschien een fysiek zwaardere taak hebben, hebben vrouwen bijvoorbeeld een psychologisch zwaardere taak dan mannen. De technische arbeidsverdeling zorgt er immers ervoor dat de vrouw meer alledaagse taken en verplichtingen heeft waarmee ze de hele dag bezig is, terwijl mannen meer seizoensgebonden taken hebben waarbij ze meer kracht moeten leveren, maar ook meer tijd hebben voor het sociale leven buitenshuis (Albo et al 1989: 93 van Vleet 2008: 34).

Het is ook aannemelijk dat vrouwelijke taken in de landbouw ondergewaardeerd worden doordat haar dominante taken niet in de productie liggen. Binnen de Andina samenleving draait de identiteit van de man om werk terwijl de vrouwelijke identiteit is geconstrueerd rondom zorg voor de kinderen en het huishouden (Bastia 2011: 24). Op basis van dit argument zouden vrouwen in huis een dominante rol moeten hebben om een gelijkwaardige status aan mannen te hebben. De belangrijkste taken van de vrouw in de Andina samenleving bestaan immers uit het huishouden en de zorg voor de kinderen. Dit blijkt echter niet zo te zijn, aangezien het hoofd van het huishouden in de andina samenleving niet de vrouw maar de man is. Hoewel de kinderen opgevoed worden door de moeder zijn alle kinderen ondergeschikt aan de autoriteit van de vader (Choque-Quispe 1999: 5). Doordat mannen zelfs binnen het domein van vrouwen meer gezag hebben dan vrouwen, hebben ze in wezen een hogere status dan de vrouw.

2.4 Conclusie

Hoewel zowel mannelijke als vrouwelijke eigenschappen en taken onmisbaar zijn binnen de arbeidsverdeling, de religie en de indeling van het huis, blijkt uit een nadere analyse van het leven op het platteland dat complementariteit op heel veel gebieden toch de ondergeschiktheid van de vrouw inhoudt. Hoewel de man en de vrouw samen één individu (*jaq'i*) worden wanneer ze een koppel vormen, is dit in werkelijkheid alleen een titel voor de man. Daarnaast is het maar de vraag of vrouwen evenveel invloed kunnen uitoefenen in de vorming van een koppel als de man. Ook binnen de arbeidsverdeling worden de taken van mannen en vrouwen niet gelijk gewaardeerd. Hoewel de taken van de vrouw en de man allebei onmisbaar zijn voor de productie van gewassen wordt de mannelijke taak in de landbouw gezien als belangrijker dan de taken van de vrouw (Deere & Leon de Leal 1981: 349). Deze ongelijke waardering staat los van het feit dat de identiteit van de man is geconstrueerd rondom werk binnen de landbouw terwijl de vrouwelijke identiteit is geconstrueerd rondom de zorg binnen het huiselijke domein. Ondanks het feit dat vrouwen verantwoordelijk zijn voor het huishouden en de zorg voor de kinderen is de man immers het

hoofd van het huishouden, waardoor de vrouw ook in ‘haar domein’ ondergeschikt is aan de autoriteit van haar man.

Naast een ondergeschikte positie binnen het koppel hebben vrouwen en mannen ook binnen de gemeenschap geen gelijke status. Doordat gemeenschapsvergaderingen alleen door mannen worden bijgewoond hebben vrouwen geen directe invloed op belangrijke beslissingen binnen de gemeenschap. Aangezien ook politieke functies voornamelijk door mannen worden bekleed, hebben vrouwen beperkte toegang tot de deugden *p'iqi* en *chuyma*, die gepaard gaan met een hogere status binnen de gemeenschap. Dit zorgt ervoor dat mannen in de praktijk een hogere status binnen de gemeenschap hebben dan vrouwen.

Het feit dat vrouwen binnen complementaire Andina samenlevingen op veel gebieden ondergeschikt zijn aan hun man betekent dat de bestaande ongelijkwaardigheid van mannen en vrouwen geen gevolg hoeft te zijn van migratie. Dit zal nader onderzocht worden aan de hand van een analyse van migratie van Andina mannen naar de stad in het volgende hoofdstuk.

3. Wanneer de man weggaat en de vrouw achterblijft

Hoe ruraal-urbane migratie van de man invloed heeft op de vrouw op het platteland

Om de hoofdvraag goed te kunnen beantwoorden is het naast een nadere analyse van de positie van de vrouw op het platteland ook noodzakelijk om een beschrijving te geven van de effecten van ruraal-urbane migratie op vrouwen en mannen afkomstig van het platteland. Aan de hand van een vergelijking tussen deze effecten van migratie en mijn analyse van de positie van de vrouw op het platteland in hoofdstuk twee, kan immers gekeken worden in hoeverre ruraal-urbane migratie zorgt voor veranderingen in de positie van de rurale vrouw. Hoewel er verschillende vormen van ruraal-urbane migratie bestaan (zie hoofdstuk 1) zal ik me in dit hoofdstuk focussen op de migratie van de man naar de stad terwijl de vrouw achterblijft op het platteland. Doordat de vrouw bij deze vorm van migratie in haar oorspronkelijke sociale en geografische levensomgeving blijft is het immers makkelijker om specifieke effecten van migratie te onderscheiden dan wanneer vrouwen zelf migreren.

In dit hoofdstuk zal ik eerst een beschrijving geven van de oorzaken van de migratie van de man naar de stad, waarna ik verschillende effecten van deze migratie op de positie van de vrouw op het platteland zal bespreken. Vervolgens zal ik bespreken wat voor effect migratie op de man heeft en hoe dit de waardering van vrouwelijke en mannelijke taken kan beïnvloeden. In de discussie zal ik aan de hand van een vergelijking van de beschreven effecten met mijn eigen analyse in hoofdstuk twee een conclusie trekken over de invloed van de migratie van de man op de positie van de vrouw op het platteland.

3.1 Geschiedenis: waarom migreren mannen terwijl de vrouwen achterblijven?

Rond 1970 ontstond er in Bolivia een enorme toename van ruraal-urbane migratie (Gisbert, Painter & Quiton 1994: 110). Deze migratiestroom kan worden verklaard aan de hand van verschillende gebeurtenissen in de geschiedenis van Bolivia. Onder het Spaanse *encomienda* systeem in de kolonisatieperiode werden grote delen land inclusief hun bewoners geschonken aan Spaanse veroveraars en landbeheerders. Dit systeem van slavernij veroorzaakte een enorme ongelijkheid tussen de bewoners van Bolivia, wat verergerde na de onafhankelijkheid van Bolivia in 1822. Na de onafhankelijkheid bleef het *encomienda* systeem immers bestaan tot de agrarische reformatie in 1953. In deze tijd was 82 procent van het land in het bezit van slechts vier procent van de bevolking (van Vleet 2007: 45).

Hoewel er tijdens de agrarische reformatie van 1953 grote stukken land werden teruggegeven aan boeren families op het platteland hielp dit niet om meer gelijkheid onder de Boliviaanse bevolking te creëren. Aan de boeren werd alleen het meest onvruchtbare land uitgedeeld terwijl het vruchtbare land in de handen bleef van een nog kleinere, rijke groep mensen dan voor de agrarische reformatie (Gisbert, Painter & Quiton 1994: 110). Daarnaast werden deze stukken land steeds kleiner door de verdeling en herverdeling van het land onder volgende generaties. Deze factoren droegen bij aan een lage productiviteit in de landbouw, waardoor boeren niet op konden tegen andere sectoren van de economie.

Los van het feit dat het land dat de boeren kregen klein en van slechte kwaliteit was hadden boeren ook door andere factoren weinig kansen om iets bij te verdienen met de landbouw. Producten van het platteland hadden bijvoorbeeld maar weinig toegang tot de markt door een tekort aan wegen en opslagfaciliteiten tussen steden en het platteland. Daarnaast zorgde de gesubsidieerde invoer van levensmiddelen vanuit het buitenland voor concurrentie met buitenlandse boeren, waardoor Boliviaanse boeren gedwongen werden om de prijzen voor hun gewassen zo laag mogelijk te houden (Gisbert, Painter & Quitón 1994: 110,113). Deze subsidies werden door de Boliviaanse overheid gelegitimeerd om de stadsbevolking toegang te geven tot goedkoop voedsel (Gisbert et al 1994: 113).

Na verloop van tijd zorgden de bovenstaande factoren ervoor dat het land verschaalde en de bevolking van het platteland verarmde. De lage productie en geringe inkomensmogelijkheden op het platteland zorgden ervoor dat boerenfamilies zichzelf niet meer konden onderhouden. De meest gebruikelijke methode om aan genoeg eten en geld te komen was de tijdelijke arbeidsmigratie van de man naar de stad (Albo et al 1989: 94, Gisbert, Painter & Quitón 1994: 111). De voornaamste reden waarom vooral mannen migreerden was het feit dat mannen op de arbeidsmarkt hogere lonen kregen dan vrouwen. Omdat ook het salaris van de man niet hoog genoeg was om het hele gezin te kunnen onderhouden bleven rurale families naast arbeidsmigratie afhankelijk van de productie van gewassen en andere economische activiteiten op het platteland. Terwijl mannen migreerden bleven vrouwen daarom op het platteland achter met de zorg voor de familie, het land en de dieren (Gisbert et al 1994: 111).

3.2 Effecten van de migratie van mannen op de positie van vrouwen op het platteland

De migratie van de man zorgt voor verschillende veranderingen die effect kunnen hebben op de rol en positie van de vrouw op het platteland. Volgens Chant zorgt de migratie van de man dikwijls voor de creatie van ‘*de facto* female headed households’, oftewel huishoudens waarin de vrouw tijdelijk het hoofd van het huishouden is door langere afwezigheid van de man (Chant 1998: 13). Dit is ook het geval op het platteland van Bolivia, waar de vrouw bij afwezigheid van haar man zijn taken in de landbouw en in het publieke leven overneemt (Gisbert et al 1994: 116-117). Deze flexibiliteit van de arbeidsverdeling tussen man en vrouw op het platteland kan in sommige gevallen leiden tot een meer gelijkwaardige positie van de vrouw in huis en in de gemeenschap (Deere & León de Leal 1981: 342). Zo zorgt de overname van de ‘mannelijke’ taken in de landbouw ervoor dat vrouwen niet langer een ondergeschikte maar een hoofdverantwoordelijke taak binnen de landbouw hebben (van Vleet 2007: 52). Deze verantwoordelijkheid zorgt ervoor dat de vrouw van groter economisch belang is binnen het gezin en de gemeenschap, waardoor ze meer aanspraak kan doen op politieke representatie binnen de gemeenschap (Gisbert et al 1994: 115). Bij afwezigheid van hun man mogen vrouwen ook aanwezig zijn bij de gemeenschapsvergaderingen, waardoor ze meer toegang hebben tot directe politieke participatie in de gemeenschap dan daarvoor (Albo et al 1989: 48).

Hoewel vrouwen bij afwezigheid van de man meer participatie en autoriteit kunnen verkrijgen in de landbouw en in de gemeenschap heeft migratie ook negatieve effecten voor

de vrouw. Wanneer de man weggaat vervalt er een arbeidskracht in het gezin, waardoor de vrouw naast haar huishoudelijke taken ook de taken van de man moet overnemen om het gezin te kunnen onderhouden. De huishoudelijke taken van de vrouw nemen ook bij aanwezigheid van de man veel tijd in beslag. Zo bestaan de dagelijkse huishoudelijke taken van vrouwen in de rurale gebieden Mizque en Campero onder anderen uit: (1) het halen van water om te kunnen koken en wassen, wat gemiddeld twee tot drie uur per dag kost, (2) brandhout verzamelen (gemiddeld twee tot drie uur per dag), en (3) koken (gemiddeld vier uur tot zes uur per dag) (Gisbert et al 1994: 116). Doordat huishoudelijke taken veel tijd in beslag nemen is het onmogelijk voor vrouwen om alle taken van de man over te nemen. Hier worden verschillende oplossingen voor gevonden.

Doordat vrouwen bij afwezigheid van hun mannen meer werk hebben dan daarvoor zijn ze vaak afhankelijk van onbetaalde arbeid, wat gebaseerd is op reciprociteit tussen rurale families gedurende plant- en oogstseizoenen (Gisbert et al 1994: 116). Deze hulp zorgt echter ook voor extra werk, aangezien vrouwen de extra arbeidskrachten moet terugbetalen door middel van arbeid op hun land. In sommige gevallen zijn vrouwen door gebrek aan tijd afhankelijk van betaalde arbeid, wat weer zorgt voor een extra uitgave die alleen bekostigd kan worden door de arbeidsmigratie van de man. In tijden waarin de vrouw geheel zelf verantwoordelijk is voor de landbouw moet ze bepaalde taken in de landbouw laten vallen. Dit zijn meestal de taken die niet direct invloed hebben op inkomen en productie, zoals activiteiten rondom de conservering van de grond en water. Doordat deze taken belangrijk zijn voor het onderhoud van het land, zorgt dit op de lange termijn voor de vershraling van het land, waardoor het land minder kan produceren (Gisbert et al 1994: 111). Deze afname van productie zorgt ervoor dat het economische belang van de vrouw binnen de gemeenschap en het gezin afneemt, waardoor zij minder politieke representatie en autoriteit in de gemeenschap heeft (Gisbert et al 1994: 115). Daarnaast kan de afname van het economische belang van de vrouw er ook voor zorgen dat mannen hun gezinsverantwoordelijkheden als een grotere last gaan ervaren, waardoor vrouwen vaker het slachtoffer kunnen worden van verlating en fysieke mishandeling door hun echtgenoten (Gisbert et al 1994: 115).

Uit de bovenstaande analyse blijkt dat migratie van de man aan de ene kant kan zorgen voor een meer gelijkwaardige positie van de vrouw door de toename van haar autoriteit binnen het gezin en de gemeenschap. Aan de andere kan het ontbreken van een arbeidskracht binnen het gezin ook zorgen voor verdere verarming van het gezin en een lagere sociale status van de vrouw. De positie van de vrouw op het platteland wordt behalve door de hier boven beschreven effecten ook beïnvloed door effecten van migratie op de man. Zo leidt migratie er dikwijls toe dat mannen hun werk in de stad meer gaan waarderen dan het werk van hun vrouwen op het platteland. Dit heeft te maken met een waardering van moderniteit boven traditie, en wordt in het volgende deel van het hoofdstuk nader uitgelegd.

3.3 Moderniteit versus traditie

In de jaren tachtig ontstond er in Bolivia een massale migratiestroom van het platteland naar de stad (Gisbert et al 1994: 110, Bastia 2011: 1517). Hoewel deze migratie aan de ene kant te maken had met economische oorzaken (zie hoofdstuk 3.1), was ook het streven naar moderniteit een belangrijke reden om naar de stad te gaan. *People may leave their places*

of origin in search of better paid jobs, but many seek new lives abroad as an avenue for achieving modernity, inclusion in a global citizenship, shedding their status as rural residents and second-class citizens, aspiring to become modern, urban cosmopolitans (Bastia 2011: 1516). Hoewel dit citaat verwijst naar internationale migratie kan het ook worden toegepast op de nationale migratie van het platteland naar de stad. De migratie van de man naar de stad zorgde er namelijk voor dat hij zijn werk in de stad als ‘moderner’ en waardevoller ging ervaren dan het werk op het platteland (van Vleet 2008: 48). Deze waardering van moderniteit (de stad) boven traditie (het platteland) heeft te maken met het nationale discours dat voortkomt uit de koloniale geschiedenis.

In het nationale discours wordt het platteland in Bolivia geassocieerd met minderwaardige, ‘traditionele’ inheemse groepen die de vooruitgang van de natie in de weg staan terwijl de stad wordt geassocieerd met moderniteit, progressie en de blanke bevolking (van Vleet 2008: 28-29, Goldstein 2004: 13). Dit verschil tussen het platteland en de stad wordt veroorzaakt door een raciale verdeling die is ontstaan in de koloniale tijd. In de koloniale periode was de dominantie van de Spanjaarden immers gebaseerd op het principe van inheemse minderwaardigheid (Choque-Quispe 1998: 1). De blanke Spaanse kolonisten stonden binnen dit regime bovenaan de sociale pyramide, waardoor de klasse en stand van een individu in de maatschappij bepaald werden door haar of zijn ‘blankheid’ (Bastia 2005: 183). Dit systeem zorgde voor de ‘racialisatie’ van de inheemse en blanke bevolking als verschillende groepen met specifieke eigenschappen. ‘Racialisatie’ kan gedefinieerd worden als *‘the processes through which any diacritic of social personhood—including class, ethnicity, generation, kinship/affinity, and positions within fields of power—comes to be essentialized, naturalized, and/or biologized (Silverstein 2005: 364).* Inheemse mensen werden gekarakteriseerd als barbaars, primitief en immoreel terwijl stedelingen werden gezien als moreel superieur, modern en rechtvaardig.

Tijdens de koloniale periode zorgde de gewelddadige ontmoeting tussen Spaanse mannen en inheemse vrouwen voor het ontstaan van nieuwe interraciale categorieën die door hun Spaanse bloed en blankere huid een hogere status hadden dan de inheemse bevolkingen (Bastia 2005: 182, 183). Door in steden te wonen creëerden deze mestiezen² en de Spaanse criollos³ een fysieke scheiding tussen de hogere sociale klassen en de inheemse groepen op het platteland (Goldstein 2004: 13, Stephenson 1999: 8). Dit droeg verder bij aan de associatie van het platteland met kenmerken van de inheemse bevolking (primitief en traditioneel), terwijl de stad werd geassocieerd met kenmerken van de blanke bevolking (moderniteit en progressie). Doordat de raciale hiërarchie tussen de inheemse en de blanke bevolking na de onafhankelijkheid in stand werd gehouden door de mestiezen, bleven deze representaties van het platteland en de stad ook na de koloniale periode bestaan.

Na een lange geschiedenis van onderdrukking en onderwaardering is ook de inheemse bevolking gaan geloven in de ondergeschiktheid van hun traditionele leven op het platteland (van Vleet 2008: 48). Door de associatie van de stad met moderniteit, progressie en een hogere sociale status zorgt de migratie van de man naar de stad ervoor dat mannen hun ‘moderne’ werk in de stad meer waarderen dan het werk op het ‘traditionele’ en

---

² Mestiezen zijn mensen met gemengd bloed (Spaans en inheems)

³ De criollos zijn mensen met enkel Spaans bloed

‘achtergestelde’ platteland. Aangezien dit ‘traditionele’ werk op het platteland tijdens migratie van de man door de vrouw wordt gedaan, leidt de migratie van de man naar de stad in feite tot de onderwaardering van de vrouw ten opzichte van de man. Dit argument wordt ondersteund door het nationale discours, waarin het platteland wordt verbeeld als achtergesteld, inheems en feminien terwijl de stad wordt verbeeld als progressief, wit en masculien (van Vleet 2008: 48, Stephenson 1999: 1). In een maatschappij als Bolivia, waar moderniteit wordt gewaardeerd boven traditie, representeert deze letterlijke associatie van de vrouw met het platteland en van de man met de stad een minderwaardige positie van de vrouw ten opzichte van de man.

3.4 Conclusie

Uit een nadere analyse van de migratie van de man naar de stad blijkt dat deze vorm van ruraal-urbane migratie verschillende effecten heeft op de vrouw en op haar man. Aan de ene kant kan migratie van de man leiden tot een meer gelijkwaardige positie van de vrouw op het platteland door de toename van haar autoriteit binnen het gezin en de gemeenschap. Aan de andere kant kan migratie ook zorgen voor een minder gelijkwaardige status van vrouwen ten opzichte van hun man. Dit heeft onder andere te maken met het vervallen van een arbeidskracht binnen het gezin, waardoor vrouwen naast hun huishoudelijke taken alle activiteiten van de man in de landbouw over moeten nemen. Door de zwaarte van deze taken moeten vrouwen bepaalde activiteiten in de landbouw laten vallen, wat op de lange termijn zorgt voor de verschraling van het land en de afname van productie. Het verminderde economische belang van vrouwen voor de gemeenschap en het gezin dat hiermee gepaard gaat, leidt tot een afname van de autoriteit en politieke representatie van vrouwen in de gemeenschap.

De positie van de vrouw wordt ook beïnvloed door effecten van migratie op de man. Migratie leidt er dikwijls toe dat mannen hun werk in de stad meer gaan waarderen dan het werk van hun vrouwen op het platteland. Dit effect heeft te maken met de waardering van moderniteit boven traditie die voortkomt uit de koloniale geschiedenis. Door de associatie van de stad met moderniteit, progressie en een hogere sociale status zorgt de migratie van de man naar de stad ervoor dat mannen hun ‘moderne’ werk in de stad meer waarderen dan het werk op het ‘traditionele’ en ‘achtergestelde’ platteland. Doordat dit werk op het platteland bij afwezigheid van de man door de vrouw wordt gedaan, leidt migratie tot het associëren van vrouwen met ‘traditie’ en het platteland terwijl mannen worden geassocieerd met de stad en moderniteit. Doordat moderniteit door de nationale samenleving meer wordt gewaardeerd dan traditie kan deze associatie geïnterpreteerd worden als een waardering van de man boven de vrouw.

Hoewel Lawson (1998) de effecten van migratie interpreteert als een ‘verandering’ van de oorspronkelijke ‘complementaire’ en ‘gelijkwaardige’ positie van de vrouw naar een meer ongelijkwaardige positie, kan dit in twijfel worden getrokken aan de hand van een nadere analyse van de rol van de vrouw op het platteland. In hoofdstuk vier zal ik, aan de hand van een vergelijking van de in dit hoofdstuk beschreven effecten van migratie met de uitkomsten van mijn analyse in hoofdstuk twee, bespreken in hoeverre migratie van de man naar de stad leidt tot een verandering in de positie van de vrouw op het platteland.

4. Discussie en Conclusie

In dit hoofdstuk zal ik na een korte samenvatting van de belangrijkste punten in hoofdstuk twee bediscussiëren hoe een nadere analyse van de positie van de vrouw op het platteland een bijdrage kan leveren aan theorievorming over het effect van ruraal-urbane migratie op de positie van de vrouw afkomstig van het platteland.

Samenvatting

In de inleiding werd besproken hoe Lawson, verwijzend naar het onderzoek van Radcliffe (1991), stelt dat de sociale genderconstructie op het platteland in Calca (Peru) aanvankelijk was gebaseerd op het principe van complementariteit, oftewel ‘een systeem waarin beide partners een gelijke status hebben door hun bijdragen aan het levensonderhoud’ (Lawson 1998: 44-45). Deze complementariteit op het platteland zou verloren zijn gegaan door de commodificatie van de landbouw en de introductie van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt, wat veroorzaakte dat de waardering van de mannelijke en de vrouwelijke bijdrage aan het levensonderhoud veranderde. Aan de ene kant bevat deze stelling een kern van waarheid. Door de associatie van de stad met moderniteit, progressie en een hogere sociale status zorgt de arbeidsmigratie van de man naar de stad er immers voor dat mannen hun ‘moderne’ werk in de stad meer gaan waarderen dan het werk van hun vrouw op het ‘traditionele’ en ‘achtergestelde’ platteland. Aangezien mannen en vrouwen vóór migratie beiden op het platteland werkten, kan dit effect geïnterpreteerd worden als een verandering in de waardering van vrouwelijke en mannelijke taken. Aan de andere kant ben ik van mening dat Lawson ongelijk heeft waar zij veronderstelt dat de ongelijke waardering van mannen en vrouwen door deze migratie veroorzaakt wordt. Dit kan aangetoond worden aan de hand van een nadere analyse van de positie van de Andina vrouw op het Boliviaanse platteland.

Lawson definieert complementariteit als ‘een systeem waarin beide partners een gelijke status hebben door hun bijdragen aan het levensonderhoud’, oftewel, als een systeem waarin mannen en vrouwen gelijkwaardig zijn. Hoewel bepaalde kenmerken van de Andina etniciteit een gelijke status van de man en de vrouw suggereren, blijkt uit andere kenmerken van de Andina etniciteit dat complementariteit op veel gebieden toch de ondergeschiktheid van de vrouw inhoudt. Een gelijkwaardige status wordt gesuggereerd door het feit dat zowel mannelijke als vrouwelijke eigenschappen en taken onmisbaar zijn binnen de arbeidsverdeling, de religie en bij de indeling van het huis, en door het feit dat er tussen deze mannelijke en vrouwelijke kwaliteiten en taken geen duidelijk onderscheid wordt gemaakt. Uit andere kenmerken blijkt echter het tegenovergestelde, zoals bijvoorbeeld het feit dat wanneer de man en de vrouw samen één individu (jaq’i) worden op het moment dat ze een koppel vormen, dit in werkelijkheid alleen een titel voor de man blijkt te zijn. Daarbij is het maar de vraag of vrouwen evenveel invloed kunnen uitoefenen bij de vorming van het koppel als de man. Ook binnen de arbeidsverdeling worden de taken van mannen en vrouwen niet gelijk gewaardeerd. Hoewel de taken van de vrouw en de man allebei onmisbaar zijn voor de productie van gewassen, wordt de mannelijke taak in de landbouw bijvoorbeeld gezien als belangrijker dan de taken van de vrouw (Deere & Leon de Leal 1981: 349). Ook is het zo dat vrouwen verantwoordelijk zijn voor het huishouden en de zorg voor de kinderen, maar dat de

man het hoofd is van het huishouden, waardoor de vrouw ook in ‘haar domein’ ondergeschikt is aan de autoriteit van haar man.

Naast een ondergeschikte positie van de vrouw binnen het koppel hebben vrouwen en mannen ook binnen de gemeenschap geen gelijke status. Doordat gemeenschapsvergaderingen alleen door mannen worden bijgewoond hebben vrouwen geen directe invloed op belangrijke beslissingen binnen de gemeenschap. Aangezien ook politieke functies voornamelijk door mannen worden bekleed, hebben vrouwen beperkte toegang tot de deugden *p'iqi* en *chuyma*, die gepaard gaan met een hogere status binnen de gemeenschap. Dit zorgt ervoor dat mannen in de praktijk een hogere status binnen de gemeenschap hebben dan vrouwen.

Discussie & Conclusie

Uit de hierboven genoemde kenmerken van de Andina etniciteit blijkt dat relaties van complementariteit op het platteland in de praktijk niet impliceren dat de man en de vrouw een gelijke status genieten. Wanneer deze analyse van de positie van de vrouw op het platteland wordt vergeleken met de effecten van de migratie van de man, dan blijkt dat de positie van de vrouw door migratie niet zozeer verandert, zoals Lawson beweert, maar eerder verduidelijkt, dus beter zichtbaar wordt. Wordt op het platteland de ondergeschiktheid van de vrouw nog versluierd door relaties van complementariteit, zo wordt deze ondergeschiktheid door de effecten van de migratie van de man duidelijker zichtbaar. Zo zorgt de associatie van de stad met moderniteit, progressie en een hogere sociale status ervoor dat mannen hun ‘moderne’ werk in de stad meer gaan waarderen dan het werk van hun vrouwen op het ‘traditionele’ en ‘achtergestelde’ platteland. In een maatschappij als Bolivia, waar moderniteit al vanaf de koloniale tijd wordt gewaardeerd boven traditie, representeert de associatie van de vrouw met het platteland en van de man met de stad in het nationale discours een minderwaardige positie van de vrouw ten opzichte van de man. Aangezien de vrouwen op het platteland ook vóór migratie al ondergeschikt waren aan hun mannen geeft dit effect van migratie een scherper beeld van de minderwaardige positie van de vrouw ten opzichte van de man.

Samenvattend blijkt uit mijn analyse van de rol van de vrouw op het platteland dat migratie niet leidt tot een wezenlijke verandering, maar wel tot het duidelijker zichtbaar worden van de bestaande inferieure positie van de vrouw afkomstig van het platteland. Deze van Lawson afwijkende conclusie toont aan dat het analyseren van de rol van de vrouw op het platteland een belangrijke bijdrage levert aan het onderzoek naar het effect van migratie op de positie van de vrouw. Aan de hand van deze conclusie raad ik wetenschappers aan om bij onderzoek naar de effecten van migratie ook de uitgangspositie van vrouwen en mannen nader te analyseren. Het achterwege laten van een dergelijke analyse kan immers leiden tot onvolledige conclusies.

Literatuurlijst

Albo X., Libermann K., Godinez A. & Pifarre F (1989) *Para comprender las culturas rurales en Bolivia* La Paz, Offset Prisa Publicidad

Barnard A. & Spencer J. (1996) *encyclopedia of social and cultural anthropology* Oxon, Routledge.

Bastia T. (2007) From mining to garment workshops: Bolivia migrants in Buenos Aires *Journal of Ethic and Migration studies* Vol. 33 No.4 655-669

Bastia T. (2005) From the mine to Buenos Aires: Gender and social change in migration *PHD thesis, Swansea University*

Bastia T. (2011) Transnational migration and changing gender relations in Peruvian and Bolivian cities *Diversities* Vol. 13 No. 1 19-33

Bastia T. (2011) Migration as protest? Negotiating gender, class, and ethnicity in urban Bolivia *environment and planning A* Vol. 43 1514-1529

Chant S. (1998) Households, gender and rural-urban migration: reflections on linkages and considerations for policy *Environment and Urbanization* Vol. 10, No. 1 5-21

Choque-Quispe M. E. (1998) Colonial domination and the subordination of the indigenous woman in Bolivia *Modern Fiction Studies* Vol. 44, No. 1 1-9

Cohen, R. (1978) Ethnicity: Problem and focus in anthropology *Annual review of Anthropology* 7: 379-403.

Connell R. (2009) *Short introductions: Gender* Cambridge, Polity Press.

Cowan, J., Dembour, M-B. and Wilson, R. (2001) "Introduction" *Culture and Rights: Anthropological Perspectives* Cambridge University Press, pp. 1-26.

Deere C. M. & Leon de Leal M. (1981) Peasant production, proletarianization, and the sexual division of labor in the Andes, *Sighns* Vol. 7 No. 2 338-360

Gisbert M. E., Painter M. & Quiton M. (1994) Gender issues associated with labor migration and dependence on off-farm income in rural Bolivia *Human Organization* Vol. 53 No. 2 110-122

Goldstein, D. M. (2004). *The Spectacular City: Violence and Performance in Urban Bolivia*. Durham: Duke University Press.

Koch J. (2006) Collectivism or isolation? Gender relations in urban La Paz, Bolivia *Bulletin of Latin American Research* Vol. 25, No. 1 43-2006

- Krens N. (2012) *Educar es Fiesta: Antropologisch onderzoek naar de perceptie van Casa Wasitukuypac door de gemeenschap van San Francisco, Ushpa Ushpa Ongepubliceerd stageonderzoek, Universiteit Leiden*
- Larrea C. & Freire W. (2002) Social inequality and child malnutrition in four Andean countries *Public Health* Vol. 5 No. 5/6 356-364
- Lawson V. A. (1998) Hierarchical households and gendered migration in Latin America: feminist extensions to migration research *Progress in Human Geography* Vo. 22 No. 1 39-53
- McKeown, A. (2004) Global Migration 1846-1940. *Journal of World History*, Volume 15, Number 2, pp. 155-189
- Silverstein P. A. (2005) Immigrant Racialization and the New Savage Slot: Race, Migration, and Immigration in the New Europe. *Annual Review of Anthropology* vol. 34: pp. 363–84
- Stephenson M. (1999) *Gender and modernity in Andean Bolivia* Texas, University of Texas Press.
- Van Vleet K. (2008) *Performing kinship: Narrative, gender, and the intimacies of power in the Andes* Austin, University of Texas Press.